

ХАРАКТЕР И НЯКОИ РЕЗУЛТАТИ ОТ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕТО НА ЛЕКСИКАЛНИТЕ И ГРАМАТИЧНИТЕ СИСТЕМИ НА ЕЗИЦИТЕ ОТ БАЛКАНСКИЯ ЕЗИКОВ СЪЮЗ С ОСМАНСКИ ТУРСКИ

МАКСИМ СТАМЕНОВ

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
maxstam@bas.bg

Резюме: В публикацията се разглеждат възможности заемащата от османски турски лексика да е повлияла на промените в граматичния строй на балканските езици в съотносима посока през последните 6 века от тяхното съвместно съществуване. За отправна точка се взема класификацията на турцизмите в българския език на Беньо Цонев (Цонев/Tsonev 1934). Посочва се отделянето от него като обособена група на т.нар. „неизменяеми думи и възклици“. Особеностите им се анализират с оглед на две хипотези за начина на обработка на езиковата информация при условията на езиков контакт. Първата от тях е за т.нар. „лексикално разнообразие“, предложена от Бенц и др. (Bentz et al. 2015) на типологична основа. Втората е за т.нар. „плитка обработка на синтактична информация“ на чужд език, разработвана в психолингвистиката от Класен и Фелзер (Clahsen, Felser 2018). Начинът на функциониране на неизменяемите турцизми – прилагателни, наречия, частици, съюзи и междуметия – се разглежда на базата на тези две хипотези и се констатира, че възможностите за тяхно редовно включване в рамките на структурата на изречението и изказването спомагат за разгръщането и оптимизирането на определени тенденции към аналитизъм, които са споделени в балканските езици. Те се осъществяват въз основа на намаляване на лексикалното разнообразие на словоформи на едни и същи думи, което увеличава по специфичен начин техните възможности да влизат в различни позиции в структурата на изречението и изказването, както и на плитката обработка на синтактична информация при продължилата векове комуникация между билингви и мултилингви с различна степен на владеене на балкански езици. Османският турски в случая е изпълнявал функцията на *lingua franca*, без да се превърне в член на езиковия съюз.

Ключови думи: лексика, граматика, неизменяеми думи, структура на изречението, структура на изказването, езикови контакти, Балкански езиков съюз

CHARACTER AND SOME OUTCOMES OF THE INTERACTION OF LEXICAL AND GRAMMATICAL SYSTEMS OF THE LANGUAGES OF BALKAN SPRACHBUND WITH OTTOMAN TURKISH

MAXIM STAMENOV

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

maxstam@bas.bg

Abstract: In this publication the potentialities are explored that some classes of loan words from Ottoman Turkish in Bulgarian and other Balkan languages may have influenced in a comparable way their turn toward analytism during the last 6 centuries. As a point of departure is taken the taxonomy of Turkish loans in the Bulgarian language presented some 100 years ago by Tsonev (1934). One of its specific features is the establishment as a separate group of the so-called by him „invariable words and exclamations“. Their peculiar nature is analyzed here along the lines of two hypotheses about the way of processing of linguistic information under the conditions of language contacts. First of them is about the so called „lexical diversity hypothesis“, proposed by Bentz et al. (2015) on typological grounds. The second one is about the „shallow processing of information“ in a foreign language, developed on psycholinguistic grounds by Clahsen and Felser (2018). The way of functioning of invariable Turkisms – adjectives, adverbs, particles, conjunctions and interjections – is discussed in the light of these two hypotheses. As a result of the analysis we find that their regular inclusion in sentences and utterances lead to the optimization of certain ways of constructing sentence and utterance structure that lead to the compatible development of analytism in the Balkan languages. They found their way through the minimization of the lexical variation of the forms of the words that offered opportunities for them to be interpreted as different parts of speech and enter in different positions in the sentence structure. The “shallow processing of syntactic information”, as it developed during the centuries-long communication between speakers of Balkan languages, further optimized the opportunities in this respect, while the means of expression from Ottoman Turkish served the function of *lingua franca* without becoming a member of the *Sprachbund* in question.

Keywords: lexis, grammar, invariable words, sentence structure, utterance structure, language contacts, Balkan language union

1. Увод: Бай Ганьо и балканският тип многоезичие

Всички си спомняме, че Бай Ганьо е назван от своя кръстник Алеко Константинов с фамилното име Балкански. Но никой като че ли досега не си е задал въпроса, а какво би трябвало да означава това не само с оглед на неговата евентуална мултикултурност по балкански образец, но и с оглед на неговите езикови умения. Самият Константинов ни дава еднозначни насоки в това отношение:

Бай Ганьо знаеше езици, по турски да ти приказва като турчин, влашки разбираше, сръбски, руски чат-пат, но немците и чехите не разбират ни един от тези езици [неговите домакини по време на посещението му в Прага; М. С.]. Не може да се каже, че бай

Ганьо съвсем не знаеше немски, знаеше някоя и друга дума (Константинов/Konstantinov 2004: 61).

Ако Бай Ганьо Балкански и сродните нему души са знаели турски като турци, защо споделеното балканско в Балканския езиков съюз съдържа много турски заемки, но толкова малко следи от турския в граматичните си системи, докато другите балкански езици са се повлияли един от друг в това отношение в значителна степен? Защо всички балкански езици са на опаки, а турският е на **терсене**, след като до 500 години е функционирал като *lingua franca* на Балканите?¹ По-общо формулирано, защо Балканският комуникативен съюз, в който турският доминира в продължение на дълъг исторически период, води до резултатите, които констатираме при изследванията на Балканския езиков съюз, в който турският не влиза?

2. Влияния при взаимодействието на балканските езици на базата на сближаване на граматичните им системи и лексикалния им състав

Много внимание и време е било посветено на изследването на взаимодействието на балканските езици на базата на сближаване между техните граматични системи. В това отношение резултатът е многолик, тъй като налице са:

- аналитични форми за изразяване на бъдеще време посредством спомагателен глагол или частица със значение „искам“ и „имам“ (Асенова/Asenova 2002: 201–220);
- загуба на инфинитива и замяната му с лични глаголни форми в българския и новогръцкия (Асенова/Asenova 2002: 141–149);
- наличие на задпоставен определителен член при съществителните имена в албанския, арумънския, българския и румънския (Асенова/Asenova 2002, 123–140);
- аналитични форми за сравнителна степен при прилагателните имена (Асенова/Asenova 2002: 117–123);
- опростяване на именното склонение, което води до по-малък брой граматично противопоставени форми в парадигмите (Асенова/Asenova 2002: 76);
- синкретизъм на родителен и дателен падеж (Асенова/Asenova 2002: 81–84);
- Единство на падежните форми, показващи място и направление (Асенова/Asenova 2002: 86–90);
- удвояване на обекта чрез кратките форми на личните местоимения (Асенова/Asenova 2002: 104–117);
- употреба на кратките форми на дателния или родителния падеж на личните местоимения като притежателни (Асенова/Asenova 2002: 84–86) и т.н. (вж. Асенова/Asenova 2002; Tomić 2003; 2006; Friedman, Joseph 2017).

На влиянията по линията на Балканския езиков съюз се приписва и развитието на аналитизъм в балканските езици, което изглежда най-последователно реализирано в българския език:

- аналитизъм в именната и местоименната система – старото склонение на имената е изчезнало, а при местоименията или изчезнало, или съвсем опростено.
- вследствие на аналитизма не старите склонения, а родът става основа за класификацията на съществителните;
- засилена граматикализация на някои предлози, както и повишена роля на словореда при означаване на синтактични и семантични отношения;
- образуване на аналитично бъдеще време със спомагателните глаголи със значение „искам“ и „имам“ и т.н. (вж. Ницолова/Nitsolova 2008: 29–32; за история на въпроса вж. Дуриданов/Duridanov 1956; Герджиков/Gerdzhikov 1983; Иванчев/Ivanchev 1983; Асенова/Asenova 2002: 76–96).

На този фон влиянието на османски турски върху граматичните системи на балканските езици изглежда повече от скромно, както това добре проличава в българския случай:

- разгръщане на преизказното наклонение при глагола;
- копиране на т.нар. изафетна конструкция (номинална конструкция от две съществителни), като например *sultanin annesi* „султан-РОД майка-му“ = на царя майка му = “sultan’s mother”;
- възможно копиране на още няколко специфични конструкции: (а) използването на отглаголни съществителни вместо на финитни форми на глагола в съчетания като няма нужда от ходене; (б) употребата на глаголи от несвършен вид в сегашно време в отрицателни изречения, които изразяват бъдеще време, като *Не ти давам* срещу свършен вид бъдеще време в положителните корелати на същите изречения, като *Не ще ти дам* или *Няма да ти дам*; (в) употребите на императив и *да*-форми на глагола, като *Бягай да бягаме* (вж. Friedman 2003: 8–9 за дискусия). В нито един от трите случая обаче влиянието на турския език не се смята за несъмнено, тъй като съществуват и други възможности, които да обяснят появата на посочените конструкции не с оглед на турски;
- възприемане и продуктивно използване до днес на няколко словообразователни суфикса като *-джия*, *-лия* и *-лък* (вж. Grannes 1996; Friedman 2003).

В замяна влиянието на османски турски върху лексикалния състав на балканските езици, които са се говорили в пределите на Османската империя, е било впечатляващо (вж. Стаменов/Stamenov 2011 за преглед на положението в българския език), така че може да се говори за сближаване

в лексикалния им състав за сметка на сходен контингент от заети турцизми, което още Миклошич (Miklosich 1884) намира за подходящо да отбележи.

3. Значение на класификацията на Беньо Цонев за адекватна оценка на характера на влиянието на турския език върху българския в исторически план

Класификацията на Цонев/Tsonev (1934) е първата, в която се прави опит по систематичен начин да се оцени характера на влиянието на турския език на лексикална основа върху българския. Тя остава най-показателната и до наше време. Цонев разпределя турцизмите с оглед на тяхната семантика в 12 тематични групи, а в тринайсетата включва всички, които не могат да намерят място в останалите според тяхното съдържание. Последните класифицира въз основа на тяхната принадлежност според части на речта:

- I. Природа, минерали, растения, животни: **ален, бисер, гарга, кайсия, катран, кюспе, лале, мискет, памук, патладжан, спанак, сусам, тебешир, тютюн, чакъл** и т.н.
- II. Стопанство, покъщнина, челяд: **бостан, баджанак, джезве, казан, чиния, чаршаф, тенджера, сопа, сандък, кутия, килим, лула, саксия, дюшек, калъф** и т.н.
- III. Занаяти, търговия, пари, мерки, теглилки: **боза, вересия, занаятчия, хамалин, чифликчия** и т.н.
- IV. Градежи и градежни части: **кубе, махала, таван, тухла, чардак** и т.н.
- V. Облекло, накити и др.: **атлаз, гъон, каишка, калпак, копче, таке, халат, чорап, шал, яка** и т.н.
- VI. Ястия, пития, вкус: **мая, кадаиф, бюрек, булгур, тарам, хайвер, шкембе, суджук, пастърма, саздърма, яхния, чорба, кавърма, кайма, кюфте, капама (задушено), геврек, бут, зехтин, кайма, каймак, мезе, ракия, туршия *перс.*, юфка** и т.н.
- VII. Игри, свирни, забави: **дайре, комар, кючек, маане (мелодия), тес-те, чалгия (свирня), кавал, джюмбюш (*перс.* „движение“), дандания (*ар. daldana*), сеир, мухабет (*ар.* „разговор“), донанма („украшение“, осветление), комар, шахмат (*перс.* „цар мъртъв“), кушия (препускане)** и т.н.
- VIII. Тяло, болести, лекове: **далак, джудже (*перс.* „пиле“), къна (*ар. Lawsonia spinosa?*), балсам *ар.*, мехлем *ар.* (*ар. мехрем* – „пластир“), къосе, махмурлук, маясьл, келав, пелтек (заеклив), хашиш (*ар.* „упойка“), бут** и т.н.
- IX. Личност, общество, вяра, народност: **ага, ефенди, хамал, хамалък, ерген, бекарин *ар.*, ислям (*ар.* спасителен“), курбан *ар.*, рамазан *ар.*, байрам *перс.*, сюнет *ар.*, таласьм (*ар.* „въплътен**

- дух“), **талиман** (*ар.* тайнствено), **муска**, **дервиш** *перс.:* *der* (врата) + *viş-* (лежи) = просяк, **миофтия** *ар.*, **хаджия** *ар.*, **хаджилък** и т.н.
- X. Управление, съдийство: **падишах** *перс.*, **султан** *ар.*, **везир** *ар.*, **паша** *тур.-перс.*, **кадия** *ар.*, **ятак** (леговище, укривател), **рушвет** *ар.*, **шерият** (*ар.* „свещен закон“), **хазна** *ар.*, **джелатин** *ар.*, **бей** и т.н.
- XI. Военщина: **барут**, **куршум**, **ятаган**, **сачми**, **кобур**, **гюле**, **левент** (*перс.* „юнак“) и т.н.
- XII. *Прозвища (укорни)* [представени по-долу].
- XIII. *Разни значения:* **чалвам се**, **чаткам**, **челик**, **басирам се**, **вайкам се**, **инатя се** и т.н.
1. *Съществителни*
 2. *Прилагателни*
 3. *Глаголи*
 4. *Неменливи думи и възклици* (Цонев/Tsonev 1934: 177–191).

Заслужава специално да се отбележи, че сред 12-те групи той отделя т.нар. „прозвища (укорни)“, т.е. пейоративните думи (за детайлно тяхно обсъждане вж. Стаменов/Stamenov 2011). Тези, които не могат да бъдат разпределени по систематичен начин на семантична основа, подлежат на класификация на формална основа – на базата на дистрибуция по части на речта, както това е в XIII. Но и на тази основа се оказва, че налице е „остатък“, който Цонев именува „неменливи думи и възклици“, т.е. думи които е трудно по еднозначен начин да бъдат идентифицирани не само на семантична, но и на формално-граматична основа. Какво представляват тези думи, можем да си създадем впечатление от първа ръка от списъка им, приложен собственооръчно от Цонев:

- (1) **Бадява** *перс.*, **кестерме** (напреки, на тетик, нашрек), **дармадан** (разнебитено), **башка**, **тамам** *ар.*, **барабар** *перс.*, **заман** (винаги), **сабахлеим** *тур.-ар.*, **чат-пат**, **дибидюс**, **зорлен**, **зян** *перс.*, **яваш**, **янлъш**, **нейсе** (как-и-да-е), **фарси** *перс.*, **хемен** *перс.* („веднага“), **демек** (сиреч), **белки** (може би), **белким** (нима), **бая** *ар.* (доста), **баш** (тъкмо), **хаир**, **йок**, **аслъ** *ар.* (всъщност), **коджа**, **коджа ми ти**, **кос-коджа**, **хич** *перс.*, **галиба** *ар.* (като че), **барем** и **барим** *перс.* (поне), **ама** *ар.*, **зер** (нима, та), **санки** (да кажем), **санким** (нима), **чунки** *тур.-перс.* (понеже), **чунким** (мигар), **чак** (дори до), **хем**, **хем-хем** (ту-ту), **чоджум** (чоджугум – „чадо“), **джанъм** (душо), **гиди** (*тур.* Безсрамник), **язък** (щета, жално), **хайде**, **аферим** (*перс.* „създател“ – браво), **кола-геле** (да ти е лесно! Помози Бог!), **сакън** (*тур.* Варди се! Не бива!), **разгеле** (*тур.-перс.* случайно дойде – тъкмо навреме), **машалла** *ар.* (тъй Бог желае), **евалла** *ар.* (ej-vallah „е, сбогом“ – благодарим), **бош-лаф**, **джан-джин** *перс.* (няма жива душа) (Цонев/Tsonev 1934: 189–191).

Ако трябва да охарактеризираме по обобщен начин техния патос, бихме казали, че те са незаменими и неподражаеми. При това положение няма нищо чудно, че Цонев се е оказал принуден да ги отдели под отделна руб-

рика, в която влиза всичко, което не подлежи на каноните, които иначе са валидни за начина на употреба на думите в българския език според тяхното съдържание и форма. Другата страна на медала обаче е, че те често и постоянно са се употребявали в разговорния език не само по време на Османското владичество, но и сто и повече години след това. Едва към днешната дата младото поколение ги възприема в голямото им мнозинство за остарели и неотговарящи на техните езикови навици при всекидневно общуване.

4. Защо и как са навлезли неменливите думи и възклици в българския език

Те са навлезли широко в употреба, защото много хора (в случая на Балканите) са говорили два и повече езика поколение след поколение при честа смяна на кода. Налице са, когато говорител редува употребата на два и повече езика или езикови варианти, в контекста на един и същ разговор. Специфично езиковият механизъм, с помощта на който това се осъществява, се нарича в психолингвистиката интерференция при смяната на кода въз основа на езиков пренос (= *L1 interference*, *linguistic interference* и *crosslinguistic influence*). Той се реализира при индивиди, които използват знанията си за един при говорене на друг език. Дължи се на пренос на езикови маркери между езици в речевия репертоар на билингви и мултилингви, независимо дали от първи към втори, от втори към първи или в по-сложни комбинации (Weinreich 1963). Когато в продължение на дълго време комуникация се осъществява по този начин, налице е не само „стандартно“ заимстване на думи и изрази, но и на „неменливи думи и възклици“. Тяхното заемане от своя страна води до промени в морфологията и синтаксиса на същите тези езици в определена посока, която в балканския случай сумарно се идентифицира като „тенденция към аналитизъм“. В резултат на подобна многоезична смяна на кода с вековно натрупване на базата на османския турски като *lingua franca* (език посредник) и се реализира Балканският комуникативен съюз, а негово следствие е Балканският езиков съюз.

В случая с Балканския езиков съюз и с българския език като негов член имаме допълнителна специфична особеност, на която не е обръщано внимание по подходящ начин. От една страна, османският турски език в продължение на пет века е служил като *lingua franca* за носителите на всички балкански езици, които са били във взаимодействие помежду си. Тази негова позиция спомага той да функционира със своите изразни средства като език посредник помежду им, т.е. това са изразни средства, които са разбираеми от двете страни в междуезиковия контакт, доколкото са споделени като влияние от третата доминантна езиково и културно страна. При това положение изглежда парадоксално, но е факт, че турският влияе, но не се повлиява от балканските езици и не влиза като член в Балканския езиков съюз (говорим за османския и съвременния книжовен турски, а не

за турски диалекти, които в България например се говорят от етнически турци и които еднозначно се повлияват от българския след 1878 г.).

5. Две хипотези за резултатите от езиковото взаимодействие на базата на смяна на кода при много носители на два и повече езика

По какъв начин са повлияли неменливите думи, заети от турски, при тяхна дългосрочна употреба в Балканския езиков съюз с оглед съотнасянето на думи и структури от два и повече езика при езикови контакти? Тук ще предложа две хипотези, които имат отношение към повдигнатия въпрос. Първата от тях е на базата на изследване на езици с различен типологически профил на морфологическа основа. Втората е с оглед на изследванията в психолингвистиката за характера на интерференцията на роден спрямо чужд език при обработката на езикова информация от страна на билингви:

- хипотеза₁ за ролята на лексикалното разнообразие (*lexical diversity*).
- хипотеза₂ за плитката обработка на втория език (*shallow linguistic processing of L2*).

Основната идея е, че е твърде вероятно кумулативното въздействие на турския език през вековете върху балканските езикови системи да се е натрупало благодарение на заетите от него неменливи думи и възклици и те да са допринесли за промени в граматичния им строеж по линията на хипотеза₁ и хипотеза₂.

Според хипотеза₁ ефектът от езиковите контакти – наличието на много носители на език, за които той не е роден – налага определени насоки в начина, по който езикът се променя и развива. Кристиян Бенц и неговите съавтори (Bentz et al. 2015) демонстрират, че езиците с по-големи равнища на езиков контакт клонят към използването на по-малко форми на думите, с които боравят, за да кодират едно и също информационно съдържание (характеристика, която те именуват *lexical diversity* „лексикално разнообразие“). В общия случай по-голямото лексикално разнообразие може да се дължи на следните свойства на езиковата система:

- маркиране чрез флексия – *inflectional marking* (e.g. *sing, sang, sung*);
- деривация (напр. *sing-er*);
- префикси (напр. *re-consider*);
- сложносъчетани думи (напр. *snowwhite*);
- разлики в основния речник (заети думи, неологизми);
- вариации в ортографията (напр. *neighbor* и *neighbour*) и т.н. (вж. Bentz et al. 2015).

Специфично за употребата на морфологични средства е, че тя клони към минимизация при езикови контакти, в резултат на което много носи-

тели на даден език не като роден по-лесно го заговарят и поддържат. При намаляване по този начин на лексикалното разнообразие те се оказват улеснени при употребата и на двата езика, тъй като не трябва да се съобразяват със спецификата в морфологично, а само в синтактично отношение, когато говорят на всеки от тях. С други думи, носителите на език като нероден намират поради определени причини морфологичния начин на кодиране на информация по-труден за ползване в сравнение със синтактичния (вж. Bentz et al. 2015: 1; Bentz 2018).

Следствие от тази хипотеза е, че лексикалните форми, които нямат продуктивно словообразуване и формообразуване, клонят към по-честа употреба при езикови контакти. По-удобно е да се използват думи, които не варират по форма, тъй като те по-лесно пасват в структурата на изречението на който и да е от два или повече контактни езика, какъвто е случаят с наречията, неизменяемите прилагателни, частиците и под.

Психолингвистите Харалд Класен и Клаудия Фелзер (Clahsen, Felser 2006; Clahsen et al. 2010; Clahsen, Felser 2018) предлагат комплементарната хипотеза² за т.нар. плитка синтактична структура, за да обяснят разликите, които се регистрират при обработка на изречения от страна на носители на L1 (роден език) и L2 (чужд език). Според нея синтактичните репрезентации, които се изчисляват от носителите на L2 при разбиране са „по-плитки“ и по-малко детайлни от тези, които изчисляват носителите на L1, като съотнасят форма и функция по по-директен начин. ‘По-плитки’ следва да се тълкува за нашите цели на равнището на съотнасяне между лексикално детерминирани семантични репрезентации и техните синтактични съответствия, тъй както те стават „видими“ на равнището на атрибуция според части на речта и тяхно съчетаване според мястото им (словоред).

Така се получава, че думи без маркери за словообразуване и словоизменение клонят към нарастване при контакти между два и повече езика, ако налице са много билингви за продължителен исторически период. Това улеснява употребата на подобни думи и на двата езика, особено що се отнася до този, който не е майчин за тях, но и в обратна посока. За това допринася и плитката синтактична структура в резултат на интерференция на това равнище при употреба и на двата езика. В българския език от 7427 регистрирани и описани турцизъма (вж. GHS 2002) около 10% съставляват такива, които притежават само базова форма и не подлежат на словообразуване и словоизменение от каквото и да е естество. Обратната страна на същия медал става възможността „неменливите думи и възклици“ да бъдат използвани като различни части на речта в различни конфигурации, които не са характерни за българския език за собствените наречия и т.н. От теоретична гледна точка този процес се идентифицира като декатегориализация. При нея думите/морфемите губят своята способност да се съчетават с маркери за словообразуване и словоизменение. Това води до появата на „езикови хибриди“, които проявяват характеристики на няколко граматични класа думи. Те, от своя страна, могат да бъдат рекатегоризирани,

т.е. преосмислени с оглед изпълнението на друга граматична функция (вж. Heine, Claudi, Hünnemeyer 1991: 213), при това, както виждаме от приложените тук анализи, по различен начин.

Но къде неизменяемите думи могат да намерят място в структурата на изречението:

- като неизменяеми прилагателни в NP;
- като наречия във VP;
- като наречия модификатори в рамките на изреченската структура;
- като частици;
- като междуметия;
- като съюзи;
- като цели конструкции, които се използват като фразеологизми с „избледняла“ или изцяло изгубена вътрешна форма.

Те заемат позиции в периферията на опростената изреченска структура за всички възможни комуникативни цели по време на речево взаимодействие.

6. Класове неизменяеми думи, тяхно място в изречението и роля в изказването

6.1. Наречия и наречни думи

Голям е броят на наречията и наречните думи, които са навлезли през вековете в различните диалекти и оттам в по-ново време в разговорния език, жаргона и аргото. За пример ще приведа извадка от общото множество, събрано от мен в корпус от неменливи турцизми, които започват с буквите „а“ и „х“:

аип Срамно.

акабет Най-после.

акийкат Действително.

акънтия На разсипия, на провал.

алабилир Вероятно; по всяка вероятност.

алалем Навярно, май че, като че ли, струва ми се.

алелем, алилем Сякаш, като че ли.

ансуздан Изведнъж, ненадейно.

асалиси Наистина, в действителност.

аслъ, хаслъ, аслъ, ъслъ, ъслъ Наистина, всъщност, действително.

аслъндан Всъщност, действително.

асъл 1. *неизм. прил.* Истински. 2. нареч. В същност, наистина, тъкмо.

ачик 1. *неизм. прил.* Ясен, открит. 2. нареч. Ясно, явно, открито.

хеле 1. *нареч.* Особено, най-вече. 2. *междум.* Най-сетне, слава богу.

хемен нареч. Току-речи, близо, почти.

хемен-хемен, емен-емен нареч. Почти.

хепейдже, хепидже нареч. Доста, много.

хепий нареч. Доста.

хептен *нареч.* Съвсем, напълно.
хернейсе *нареч.* Както и да е.
хич *нареч.* Никак, ни най-малко.
хозлан *нареч.* Бързо; ненадейно.
хойкъръ *нареч.* Напречно.
хоратайлен *нареч.* Говорейки.
хош *нареч.* 1. Добре. 2. Весело, радостно.
хъзль *нареч.* С голяма скорост, бързо.
хъкъдък-мъкъдък *нареч.* Едвам-едвам, много смутно – при разговор.
хълдър-пълдър *нареч.* Бързо, с шум, с блъскане.
хънтъ-мънтъ *нареч.* Бедно (GHS 2002).

В тази извадка има от всичко. Има наречия, които именува начин на действие и влизат в групата на глагола, като **хозлан**, **хойкъръ** или **хакадък-макадък**. Има такива, които номинално приличат на думи, които изпълняват ролята на обстоятелства за начин в съответните изречения, но според своята семантика повече приличат на деепричастия, както това е с **хоратайлен**, където думата именува действие, което се реализира паралелно с главното в дадено изречение. Има наречия, с помощта на които се оценява вероятността на казаното наистина да се случи, като **акийкат** или **асалиси**. Има наречия, които ни демонстрират възможностите за реализация като различни части на речта, като например **хеле**, която може да функционира и като междуметие. Както ще видим, подобни думи се срещат твърде често, а това, което те споделят помежду си, е, че са все „неменливи“. В тази извадка имаме думи с мисловно съдържание, което варира от начин на действие до изразяване на модалност и коментар спрямо съдържанието, формулирано от глагола и неговите аргументи в съответното изречение.

Не по-малко съществено е при това положение да се осъзнае, че за разлика от своите български съответствия, които са дадени в тълкуванията на съответните думи и изрази, турските заемки имат своята специфична конотация, която имплицира споделеност в рамките на многоезични общности, и патос, който постепенно се сублимира до пейоративен по неповторим образец.

6.2. Турският изафет и неговите подобия в българския език

В турски изафетът изпълнява няколко функции и съответно се разграничават три негови типа на базата на спецификата на изразяваното отношение между две съществителни и начините на неговото формално кодиране с езикови средства:

1. С два суфикса. Има формата ‘Noun-GEN Noun-POSS’ и отговаря в общи линии на ‘Noun’s Noun’ или ‘Noun of the Noun’ типове синтактични фрази в английски:

bahçenin kapısı
 ‘врата на градина’

- kadın-ın doktor-u*
 „лекар/ка на жена“
2. С един суфикс. Има формата ‘Noun Noun-POSS’.
Sabancı Üniversitesi
 ‘Университет Сабанджъ’
kadın doktor-u
 „лекар на жени; лекар/ка на женски болести“
3. Без афикси атрибутивно – ‘Noun Noun’.
taş köprü
 каменен мост
kadın doktor
 „жена лекар; лекарка“ (вж. Stachowski 2007: 87–96)

Османският турски използва често и охотно *ezāfe*, който заема от книжовния персийски, но го транскрибира като *-i* или *-ı*, а не с *-e*. Персийският граматически термин е зает, от своя страна, с оглед на термина за *iḍāfa* („добавяне, добавка“) от арабската граматическа традиция, с който се именува генитивна конструкция между две и повече съществителни, маркирана с помощта на падежни наставки. В последния случай трябва специално да се отбележи, че заемането не е на равнището на копиране на самата конструкция, а на начина на нейното осмисляне, т.е. с оглед на възприетата терминология в граматиките на класическия арабски език (вж. <https://en.wikipedia.org/wiki/Ezāfe>; 30.10.2019). Мотивът за заемането по траекторията от арабски през персийски до османски турски е очевидно споделената религиозна традиция на базата на Корана (от арабски към персийски), както и на влиянието на персийската изящна словесност (от персийски към османски турски). Не трябва да се изключва и потвърждаващата обратна връзка от турската конструкция с това име обратно към арабския оригинал.

В различни граматика на турския език налице са значителни размивания в начина на идентификация и описание на изафетната конструкция. Така например една от последните граматика на турския език, издадена на английски език, въобще не използва термина изафет при описанието на възможните отношения между съществително и съществително в именна група (вж. Göksel, Kerslake 2005). В смятаното за най-меродавно от граматична гледна точка генеративно по своя дух описание на граматиката на турския език от Корнфилт (Kornfilt 1997) също не се използва понятието за изафет. Стаховски (Stachowski 2007: 87–96) в замяна не само че разграничава три типа изафетни конструкции, но и им приписва сумарно не по-малко от 17 различни видове значения, които те могат да изразят при съчетаване на две съществителни.

В българския език нерядко могат да се срещнат комбинации от две неизменяеми думи, които за българското ухо всички си заприличват една на друга. Ето пример от ежедневната журналистическа практика:

- (2) „После Дора скорострелно раздава баджове и папки с материали, понеже си е **окумуш**, **ачигъоз**, **пишкин** и **ербап** жена! Бравус, Дора **ханъм**! [...] **Афедерсън**, ама и тая работа ми бие на музей. Такова си е – малка музейна експозиция за прогресивна туркиня от Цариград, родена през XIX век. Че винаги е имало **ачигъоз**, **пишкин**, **окумуш** и **ербап** жени като наша Дора е ясно, но малко не съм съгласна, че чист вид музейни сбирки могат да се третираат като модерно изкуство (Искра Павлова, 2005; http://a3.stalker.bg/1_11_2005/page_1.htm; 28.11.2019).

Всички тези оприличавания на дадена жена като **окумуш**, **ачигъоз** и т.н. жена изглеждат съотносими с такива като *огън жена*, **гайтан** *вежди* или **чемшир** *порти*. На пръв поглед те са съчетани по аналогия с атрибутивните изафетни структури, копирани директно от турски, като **кехлибар чибук** или **самур калпак**. Че нещо не е наред, ни сигнализират обаче две неща. На първо място, за разлика от съчетанието *огън жена*, което се състои от две съществителни, *окумуш жена* се състои от неизменяемо прилагателно и съществително. На второ място, истинските образци на изафет, тъй както са налице в турски и някога са били копирани и регистрирани в източници от фолклора, и преди сто години, и днес на български не биха били използвани в този си вид, а биха били превърнати в граматично добре оформени словосъчетания с атрибутивно определение от вида **кехлибарен чибук** и **самурен калпак**. Така че дори и при директно копиране, каквото е имало някога, по-късно изискванията на българската граматична система надвиват опитите изафетът да бъде възприет в неговия оригинален облик. С други думи, доколкото е имало някакво влияние на изафетната турска конструкция, то се пренася в обобщен вид – като съчетание от две неизменяеми на български думи, при което едната от тях е задължително съществително име, но не и другата. Най-лесно можем да се убедим във верността на изказаното твърдение, ако се обърнем към пародиите на преводи/тълкувания на български думи с турцизми, които битуват и до днес в неформални форуми и забавляват и най-новата генерация тийнейджъри (вж. <https://www.tialoto.bg/forum/archive/index.php/t-1967.html>; 22.11.2019), както това се е било случвало в градския фолклор и преди петдесет или сто години:

- (3) а. Парашутист = **чадър бабаит**.
 б. Агитпункт = **кандърма къоше**.
 в. Турист = **баир будала**.
 г. Компютър = **акъл сандък**.
 д. Модно ревю = **сеир баджак**.
- (4) Опозиция = **курназ сюрня**.
- (5) Събрание = **зорлен калабалък**.
- (6) Алпинист = **баш баир будала**.

- (7) Дон Кихот, рицарят на печалния образ = Кихот **ефенди, бабаит кахър суратлъ**.
- (8) О, неразумни юроде = Ах, **акълсъз будала!**

Примерите на „преводи“ в (3) всички формално отговарят на атрибутивния изафетен образец, доколкото представляват съчетания от две съществителни. Това, което ги отличава от стандартния изафет, изразяващ посесивни или атрибутивни отношения между двете имена, е, че начинът на осмисляне е оставен на въображението на слушателя. Така например не е много ясно каква точно е връзката между **акъл** и **сандък** в **акъл сандък** – дали на „умен **сандък**“ или на „**сандък**, пълен с **акъл**“, но ефектът при всички положения е постигнат и то именно чрез изафетоподобно разчленяване на мисловното съдържание, което се приписва на думата *компютър*. Както се вижда, именно този формат се оказва от съдържателна гледна точка най-подходящият, за да кодира иманото предвид комуникативно намерение.

От (4) и (5) можем да направим заключението, че при съчетавания от този тип от значение се оказва единствено и двете думи да са неизменяеми на български. В (4) първата дума **курназ** е неизменяемо прилагателно, а в (5) **зорлен** стандартно се идентифицира като наречие.

Но какво би се случило, ако добавим още една неизменяема дума към други две, какъвто е случаят в (6) и (7)? При тях се изправяме не пред дилема как да ги съчетаем, за да получим смислено от съдържателна гледна точка тяхна комбинация, а пред „трилема“. Тя, от своя страна, предполага много по-голяма степен на неопределеност в семантично отношение. И наистина, ако ни дадат **бабаит, кахър и сурат** и ни поискат да се опитаме да ги съчетаем по смислен начин, можем да изпаднем в трайно недоумение какво да направим с тях. Събирането ведно на три последователни думи представлява в действителност препъникамъка, който креолизацията на който и да е пиджин трябва да намери начин да преодолее (вж. Vickerton 1976), за да се слобие с граматика, докато съчетаването на две – в именна и още повече в глаголна фраза – не представлява такъв проблем.

В случая с **бабаит кахър суратлъ** въпросът е решен по най-последователния за целта начин с оглед на граматическите възможности на българския език. След като номинално имаме три съществителни, отношението между **бабаит** и **сурат** се решава на семантична основа чрез съотнасяне на част (**сурат**) и цяло (**бабаит**), докато въпросът кое е опорното съществително между **кахър** и **сурат**, се решава чрез деривативна номинализация на **сурат** с помощта на активната в български език наставка **-лъ**, т.е. **-лия**. Така достигаме до пълноценен превод на *рицаря на печалния образ* в облика на **бабаит кахър суратлъ**, т.е. *бабаит с кахърен сурат* или *бабаит, който е кахърен суратлия*.

Последният пример (8) е от реалния живот. Миналата година студентката от магистърската програма по българистика на Тракийския университет в Одрин Тууче Конач е превела „История славяноболгарская“ на Паисий Хилендарски на турски език (вж. <https://www.dnes.bg/obshtestvo/2019/10/15/bylgarist-prevede-paisii-na-turski-ah-akylsyz-budala.426173;24.10.2019> г.). Знаменитите думи на монаха от Хилендарския манастир, който е написал своето обръщение към българите преди повече от 250 години, е придобило при това положение посочения вид. Волно и/или неволно, преводът предизвиква смях у носителя на българския език. А що се отнася възможностите да се предаде на турски формата и съдържанието на словосъчетанието *неразумний юрод*, за българина, който не се е старал да изучава в тънкости българската граматика, **акълсъз будала** изглежда съпоставимо според начина на съчетаване с **баир будала** и **акъл сандък**. А трябва да се има предвид, че изафетната конструкция е намерила пътя си в българския език според непринудената интуиция на носителите му кое на какво прилича. Преводът на Конач продължава с „Булгаръм демектен неден утанъйорсун!“, но освен **булгаръм** нишката от разбираеми на български турски думи секва и трябва да си припомним как е оригиналът на български: „Защо се срамуваш да се наречеш българин!“²

6.3. Баш – дума за всички случаи в живота: прилагателно, наречие, съществително

За да осъзнаем в какво се заключава ролята на **баш** в примера (6) погоре, трябва да се обърнем към РБЕ/РВЕ (1977-):

баш, башът, баша, *мн.* башове, *м.* Диал. Предна част, нос на лодка или кораб. *Този пък там на баша, Андрей, ..., много знае, добре обяснява морските работи, ..., сигурно ще стане корабостроител.* С. Чернишев, ВМ, 6.

Тур. *baş* ‘глава’.

баш

1. *неизм. прил. простонар.* Главен, пръв, над всички други. *На отбор дружина баш байрактар ставам: из пусто горе планинско байрака да ви нося.* П. Годоров, Събр. пр II, 207.

2. Като *същ.* **баш**², башът, баша, *мн.* башй, *м.* Предводител, главатар. *Насъбрал петнадесетина бабаити от с. Памукчи, дал им по една секира в ръцете, турил им за баш Цвятко Ангелов и ги пратил да вземат мяра на каваците в училищната овоцна градина.* Ст, 1960, бр. 727.

Тур. *baş* ‘главен’.

баш *нареч. простонар.* Тъкмо, точно. *Сега е баш сезонът на коситбата.* К. Калчев, ЖП, 133. *На третия ден след Илинден тате ми каза: – Ще дойдеш в дюкяна да ми помогнеш! – Их, пък и ти, Божине, сега ли баш намери? Детето се стягаше да ходи на сливи – се обади мама.* Г. Белев, ПЕМ, 45.

Както се вижда, **баш** е дума „за всички случаи в живота“. Тя може да бъде използвана като неизменяемо прилагателно, а оттам и за формиране на превъзходна степен на определяемо съществително или прилагателно. Така се стига до възможността за формиране на двойна превъзходна степен в българския език, каквато би била *баш най-големият мъжага на Балканите*. Тази възможност я няма описана в граматиките на българския език, но всеки негов носител би разбрал само правилно за какво става дума при подобна словоупотреба, и не на последно място имплицираната оценъчност на амбивалентна основа в сдвоения суперлатив.

Баш може да бъде употребена наречно като синоним на „тъкмо, точно“. В този си облик думата изтърпява още една метаморфоза, като възприема възможността да бъде степенувана тя от своя страна. Така стигаме до възможността за *най-баш хубавица* или други чудновати и по форма, и по съдържание съчетания, които констатираме в наши фолклорни песни:

- (9) Улови овен най-баша,
най-баша с девет звънци,
на девет стада водача.
Девет звънци звъннали,
девет кучета лавнали,
девет овчари викнали:
– Я стой, Стояне, не бягай,
остави овен югича,
на девет стада пазача!
(<https://liternet.bg/folklor/motivi/otkradnal/vinarsko.htm>; 26.10.2019)

Ако приемем, че основната форма на словосъчетанието е *най-баш овен*, то при обратен словоред се оказва възможно да се членува не опорното съществително, а неговата сдвоена суперлативна степен. Така получаваме, според случая, *овен най-баша* или евентуално *овен най-башът*. Впрочем днес бихме приели като напълно разбираемо съчетанието *фолкфурия от най-баша*, ако срещнем подобна квалификация в съвременен таблоид. Тази употреба изглежда като комбинация от две съществителни (= *фолкфурия от елита*; *елит = crête de crête = най баш*), свързани с предлог, и ни връща обратно към възможността **баш** да се използва като съществително – било в остарелия диалектен облик, било като синоним на „главатар, на главен“, тъй както това е маркирано в тълкуването на думата в РБЕ/РВЕ (1977-). Като основа на всички тези метаморфози се стъпва на турското *baş* откъм възможността то да се употребява като съществително и прилагателно.

6.4. Междуметия за сърцата похвала не от сърце или за най-грубо незачитане

На пръв поглед озадачаващо е присъствието в българския език на не по-малко от четири различни заемки, чието значение се тълкува като еквивалентно или много близко до това на *браво*:

аферим (*перс.* „създател“ – браво) *междум. разг.* Браво, отлично.
ашколсун *междум. разг.* Браво, отлично.

евала *междум. разг.* 1. За израз на признание, възхищение; браво. 2. За израз на благодарност; благодаря.

машалла *частица, остар. диал.* Възклицание за израз на възхищение и похвала; браво (GHS 2002).

Не по-малко озадачаващо е колебанието дали те изпълняват само функцията на междуметия, или могат да бъдат интегрирани в рамките на дадено изречение, в което те са оказват включени, доколкото **машалла** е идентифицирано като частица. Това обаче, което ги прави най-вече съпоставими до равнището съвременен носител на езика да се окаже в невъзможност да определи кое кога е подходящо да се употреби за сметка на друго, е едно обобщено тяхно качество – всички те изразяват по своему твърде „кръшна“ адмирация. Тя е „кръшна“, защото не е искрена, тъй като представлява вариации на амбивалентна похвала, т.е. на иронични комплименти, които се оказват лексикализирани в облика на тези заемки.

Казаното не означава, че всяка тяхна употреба задължително имплицира амбивалентност. В прстонародната реч можем да ги срещнем употребени като искрена похвала, както това е в **чалга** хита от 2013 г. на **чалга** звездата Азис със заглавие „**Евала**“

- (10) **Евала** бе брат ми, **евала**,
евала на таз жена...
Евала бе брат ми, **евала**,
евала за таз кола...
(<http://tekstove.info/browse.php?id=42755>; 15.06.2019 г.).

Подобни употреби за еднозначна похвала са възможни и в младежкия сленг от най-ново време. Срещал съм при устни разговори и маркирана употреба на този суперлативен възклик в облика на **евалата**. Наглед **евала** се оказва приравнено на съществително, тъй като удвоената суперлативност на похвалата се означава с помощта на формално подходящ определителен член за ж.р. *-та*. Това пак е хибрид, който излиза извън правилата на българската граматика.

На обратния полюс са междуметия и междуметни думи, които изразяват най-грубо незачитане на събеседника по време на общуване. Пример за най-арогантен начин да се изрази значението на българското „Млък!“ е следният от „Бай Ганьо“:

- (11) **Сус бе, ченгене!** Не ща аз любовни! На **ракия** ми свири! – извика им бай Ганьо и тракне с чашата по масата. Почнат „**Каран-каранфилчето**“, бай Ганьо тракне с чашата, спрат. Почнат „Не щеме ний богатство“ – пак тракне с чашата. Обърнат на „Зелен листец“. „*Ха, видяхте ли сега! Е-е-е-е-х! Гел кефим, гел!*“... – и **бух шишето** в земята или в прозореца... (Константинов/Konstantinov 2004: 71).

Няколкото цитирани изречения са богато „гарнирани“ с неменливи думи и възклици – заети и родни. Палмата на първенството измежду тях обаче отива при **суе** и при междуметно използвания израз **гел кефим гел** „ела, наслада, ела!“.

6.5. Междуметия, обръщения

Тънката граница между средствата за себеизразяване и желанието да се въздейства на събеседника проличават в такива хибридни форми, които съчетават по различни начини качествата на междуметия и обръщения – от заети по предназначение от османския речев етикет до най-радикални преосмисляния на оригинално значение и функции:

аласверсин *диал. междум. за изразяване на досада* Да му се не види (на турски етимонът е *Allah(in) severse(n)* „за Бога! *букв.* ако обичаш / той обича Бог“), употребявано в смисъл на „за Бога!; заради любовта към Бога“.

буюр *междум.* Учтива покана, заповядай.

буюрсун *междум.* Заповядай, да заповяда.

буюрун *междум.* Учтива покана, заповядайте.

буюрунус = буюрун.

бълакисън *междум. диал.* За израз на проклятие. (GHS 2002).

Най-показателно за възможностите за семантична метаморфоза е сърцатото обръщение за помощ или милост „за Бога!“ в турски спрямо израза на силна досада „Да му се не види!“ на български. А мостът между тях показва в какво се заключава патосът му – „Спри, престани да ми досаждаш заради любовта на Бога!“ – този път един наистина синкретичен откъм съдържание израз.

6.6. Междуметие, съюз, частица – само да не сбъркаме ударението и дължината на съгласната

Озадачаващо изглеждат мястото и функциите на **ама**. В българските речници то е изтълкувано като два омографа – единият от които е съчинителен съюз, а другият – междуметие или частица, респективно в БТР/ВТР (1994) и в Буров/Вуров (2000):

амà *съюз* Съчинителен съюз, означаващ противопоставяне на нещо, върху което се набляга; но, ала, обаче.

àма *междум.* Изразява неочакваност; ей, че, я гледай. *Ама работа, ха!* (БТР/ВТР 1994)

амà *съюз, разг.* Но, обаче.

àма *частица* За усиление на възражение, недоволство, закана, изненада, смайване. *Ама късмет извадих, гледай какъв дъжд!* (Буров/Вуров 2000).

Ако съдим по приведените примери, възможно е да се поддържа и тезата, че **ама** е многозначна дума, която намира реализация на български и като съюз, и като междуметие, и като частица, тъй като налице е съдържателна връзка между различните значения, доколкото съюзът за противопоставяне може да търпи на емоционално-афективна основа тълкуването за неочакваност поради предварителното предположение в полза на друга алтернатива. Оттам става възможна и употребата му за усилване на възражение и под. **Ама** обаче не е омофон, тъй като трите възможности да изразява значение са свързани с различни начини на неговото произнасяне, а това е аргумент в полза на тълкуването му като различни думи, които намират едно и също графично изображение. Така ще кажем **Амма работа, ха!**, но не и ***Амма късмет извадих!**. Удълженото произнасяне на съгласната е подходящо да се приеме за разграничителен признак кога става дума за частица и кога за междуметие, но за целта се изискват допълнителни анализи.

Още по-проблематично се оказва обстоятелството, че възможността да се реализира като междуметие-частица в (12)а се свързва с алтернативата това да е съкратен вариант на облика **ама че** в (12)б:

- (12) а. **Ама** работа, ха!
 б. **Ама че** работа, ха!
 в. **Ама че** късмет извадих, гледай какъв дъжд!
 г. ***Ех** работа, ха!
 д. **Ех че** работа ха!
 е. **Ех че** късмет извадих, гледай какъв дъжд!

При съпоставка на възможностите проличава, че **ех че** от (12)д и (12)е изглежда синонимно на **ама че** в (12)б и (12)в, но не и когато **ама** се употребява самостоятелно в (12)а и (12)г. В такъв случай въпросът дали думата изпълнява една и съща функция в (12)а и (12)б остава отворен.

Ама че на пръв поглед изглежда като функционален еквивалент на българското **ех че**, като **ех** се разпознава според своите възможности за употреба като междуметие, частица и като част на сложен съюз (**ех че**, **ех пък**) (вж. РВЕ/РБЕ 1977-). Съпоставката между заемка и родно междуметие-частица-съюз ни показва, че системата на езика ни позволява подобен тип граматична хибридизация, но турцизмите печелят състезанието за избор на изразни средства при наличието на подходящо комуникативно намерение от страна на този, който се изказва. Отделно че образуването на сложни съюзи само по себе си се смята за балканизъм (вж. Асенова/Асенова 2002: 178–181). Също така открит остава въпросът какво свързват **ама че** и **ех че**, ако се тълкуват като сложни съюзи. Ако са съюзи, те по-скоро заслужават, както по всичко изглежда, да бъдат назовани дискурсивни, тъй като въвеждат по време на общуване реакция от определен тип прямо предходен вербален или невербален стимул.

6.7. Звукоподражателни частици, междуметия, наречия

Като отделна група се обособяват звукоподражателни силно експресивни думи:

зънгър-зънгър *нареч.* Зън-дрън, дзум-лара, звукове от гъдулка.

кис-кис Наподобяване на смеене в захлас, кикотене.

кют-пат Изразява шум от падане.

лангър За наподобяване на еднообразен, тъп шум.

лупур-лупур За наподобяване на шум от падане.

тангър-тангър Трак-трак.

тънгър-мънгър За предаване на дрънкане на метални предмети.

чат 1. *частица* За наподобяване на звук от удряне на твърди предмети един о друг. 2. *идиом. жарг.* ~ *съм* Разбирам, схващам, проумявам (GHS 2002).

Те също могат да изпълняват различна функция във и извън структурата на изречението, включително и на глагола в него: *А той – кис-кис и ме гледа в очите*. В този и подобни случаи може да се твърди, че е пропуснат финитен глагол с обобщеното значение на *правя*, т.е. „правя **кис-кис**“.

6.8. Наречия, идиоматични изрази, коментари

Трудно определима е границата между наречия модификатори в рамките на изреченската структура, идиоматични изрази, които са изгубили на български вътрешната си форма, и същински коментари, които се вмъкват в тъканта на изречението при оформянето му като изказване, т.е. с оглед на прагматичните цели по време на комуникативно взаимодействие:

лафолмаджаак, лафолмъджаак *нареч.* И дума да не става, в никакъв случай.

лаф олмасън *нареч.* И дума да не става.

лаф-олсун *нареч.* Приказки, за да има какво да се приказва (GHS 2002).

Първите две думи са разпознати като наречия, но изпълняват според своята семантика и комуникативно предназначение функцията на самостоятелни коментарни реплики. **Лаф-олсун** в замяна, дори и да е припознато за наречие, изпълнява по-скоро не ролята на предикатив, а на функционален еквивалент на именна фраза от типа на *празни приказки, приказки от-немай къде* или най-описателното *приказки, за да има какво да се приказва*.

Всички приведени случаи са приравнени едни към други от съставителите на цитирания речник, доколкото са разпознати като наречия, макар според тяхната функция това да не изглежда еднозначно да е така.

6.9. Неизменяеми прилагателни или съществителни, еквивалентни на несъгласувани или обособени определения и подчинени изречения

Не по-малко проблематично е положението на друг клас примери:

пазаргиден *неизм. прил. остар.* Който отива на пазар.

пайвантлия *прил.* Вероятно значение: вързан за пайвант.

пармаклия *прил. диал.* Който е с пармаци, със спици.

сиври-кюляфлия *прил. остар.* Който е с островърха шапка. ~ **ерген**.

чакър-кефлия *прил.* Развеселен от пиене. *Атанас е чакър-кефлия.*

чардаклия *прил. разг.* Който има чардак. ~ *къща*.

чарклия *прил. диал.* Който има чаркове; зъбчат. ~ *колело* (GHS 2002).

Съществителните в този случай, доколкото са разпознати за такива на базата на наличието на наставката **-лия**, могат да имат мн.ч. и да се членуват, но тогава става непонятно защо те са идентифицирани като прилагателни.

Откъм съдържание посочените примери отговарят на образаца „(същ.), който е/има/прави У“ или „Х с У“. Докато **пармаклия колело** или **чардаклия къшк** лесно могат да бъдат припознати като съотносими с *колело със спици* или *къшк с чардак*, т.е. именна група с несъгласувано определение, този модел не може да бъде приложен, например, към **пайвантлия** или към **чакър-кефлия**. **Пайвантлия кон** би трябвало да значи „кон, (който е) вързан за пайвант“. **Чакър-кефлия** като че ли не може да бъде приложено като име към име; то изглежда доста по приемливо, поне от съвременна гледна точка, като предикатив, какъвто е примерът, даден по-горе. Същото изглежда валидно за **сиври-кюляфлия**. Най-неправдоподобно от тях изглежда **пазаргиден**, тъй като *пазаргиден Георги* или *Георги е пазаргиден* не изглеждат на семантично равнище като добре оформена именна фраза или изречение.

Разминаванията са от такова естество по линията на части на речта и функцията в рамките на фразата и/или изречението, че ние трябва да решаваме този проблем за всеки пример поотделно с оглед на приписваното значение. Вклиняването им в узуса не може да не е разклащало, може наглед маргинално, граматичната система на българския език откъм съотношението между именна фраза, подчинено и цяло изречение.

Сходни в определени отношения са и думи, също квалифицирани като наречия, които представляват съдържателни еквиваленти на деепричастия:

текер-мекер *нареч.* Залитайки.

хоратайлен *нареч.* Говорейки.

шишкъльндан *нареч.* Не знаейки какво да правя. (GHS 2002).

Подобни изрази могат да именуват действие, което се реализира паралелно с именуваното в самостоятелното изречение, и/или да изпълняват функцията на коментар, а възможността им да се окажат вметнати в дадено изказване се имплицира от техния характер на обособена част на изречението.

6.10. Обръщения, команди, възгласи

Друга категория, която е налице сред турцизмите, е тази на възгласи, които служат за обръщения и команди към събеседника, като:

ала-ала Тегли! Теглете! (команда при теглене за вдигане на котва).

брак Остави!

вур 1. *междум.* Изпъди! Варди! 2. *нареч.* Всичко; много; наведнъж.

възгеч 1. Откажи се, остави. 2. Чакай, стой, не бързай.

гел Ела!

гел бурда Ела тук!

гери брак За промяна на темата на разговора; остави това, стига сме говорили за това.

гид бурда Махай се!

гил бир Само ела.

давран За предизвикване да се направи нещо.

давранма Не се противи, стой, не мърдай.

деф-ол Махай се!

дишъръ Махай се! Вън!

дур Стой! Спри, чакай!

дурбакалъм Чакай! Чакай да видим.

качтъ Бягай, изчезвай. (GHS 2002).

Съставителите на ГХС (GHS 2002) са имали проблеми с тяхната категоризация според граматичен клас, като само **вур** е получило двойната идентификация на междуметие и наречие според случая. Те почти всички могат да функционират самостоятелно, т.е. да имат стойността на изказване, което се тълкува само за себе си във вид на команда или предизвикване на (отвратно) действие от страна на събеседника. Те са и силно експресивни поради същата тази причина. Някои, като **гери брак**, служат за направляване на посоката и/или темата на общуване.

Сравнително малко внимание в нашата специализирана литература е било посветено на обръщенията, а още по-малко какви комбинации от значения са приемливи при тяхна многозначност. Така **холан** служи за усиляване на обръщение – **хем** да се изразиш, **хем** да впечатлиш събеседника:

холан частица, разг. За усиляване при обръщение:

а) При несъгласие, възражение.

б) При недоволство, яд, възмущение.

в) При упрек, укор.

г) При изненада, учудване.

д) При увещаване, убеждаване. *Я, холан, оставете се от тази вечеринка – какво ще правите там?* Ал. Константинов (RBE/RBE 1977-).

Комбинацията от значения при иманото предвид „усилване“ би трябвало да следва своя вътрешна логика, тъй като не изглежда възможно една и съща дума веднъж за изразява радост, а друг път – тъга, но тази логика на приемлива многозначност на значения на неменливи думи никога, доколкото ми е известно, не е била изследвана, а просто констатирана според случая в речниковото описание.

6.11. Аджeba коя част на речта е *аджеба* и подобни на нея?

Към коя част на е речта трябва да причислим заемката *аджеба*, се оказва въпрос с повишена трудност и за професионалните лексикографи в нашата речникарска традиция:

аджеба нареч. Ще рече: чудно нещо. Казва се в питане за нещо, което не се знае, като: *Аджеба, дали е това така? Кой ще е подпалил, аджеба, плевника?* (Геров/Gerov 1975)

аджеба диал. Дали, дали наистина. (БЕР/BER 1971-)

аджеба нареч. разг. Например, така да се каже, случайно. *Дали ще са тука те аджеба? – попита вторий.* Ил. Блъсков. *Ами до кого му ги е пратил аджеба?* Ив. Вазов. *Щях да те питам за портретчето: не е ли аджеба у вас?* М. Кремен. (Илчев/Ilchev 1974)

аджеба частица, прост. Във въпросителни изречения за подчертаване на недоумение, съмнение, чудене по някакъв повод. (РБЕ/RBE 1977-)

аджеба частица, прост. Обикн. като вметн. дума във въпросителни изречения – за израз, подчертаване на недоумение, съмнение. (БТР/BTR 1994)

аджеба частица, разг. За подчертаване на недоумение, съмнение и учудване; всъщност, наистина, чудно. (Буров/Burov 2000)

аджеба разг. Дали, наистина; дали пък. (Милев/Milev 2000)

аджеба частица, разг. За подчертаване на неувереност, съмнение: дали, нима. (GHS 2002)

аджеба междум. разг. Дали, чудно, наистина (изразява любопитство, съмнение и неувереност). (Кръстева/Krasteva 2003)

Аджеба е била идентифицирана като наречие, частица и дори междуметие, т.е. също представлява граматичен хамелеон. Идентификацията ѝ като различна част на речта автоматично имплицира различни възможности тя да си намери място в структурата на изречението. Но не трябва да пропускаме общия семантичен знаменател покрай всички метаморфози от формално естество – тя изразява максимум усъмняване, т.е. дубитативност, който намира място на български.

Аджеба не е единствена в своята функция. Налице са и други подобни на нея с твърде живописни значения. Такава е **демек**:

демек *частица, простонар. Обикн. като вмет. дума.* При уточняване; сиреч, тоест, значи, дето ще рече. *Какво правите вие там, във вашите махали, къщи събаряте, народа събирате! Вие, демек, не признавате нашата власт и закон, ни султан, ни кадия.* Д. Талев, ЖС, 130. *Аз я доя, а тя обърне глава към мене... и измучи. Демек „Остави малко млекце и за теленцето ми...“.* Д. Ангелов, ЖС, 69. – *Изберете си което искате [агне] – рекъл той. – Ще кажа на чорбаджията, че се е изгубило. – Демек вълци го изяли? – пошегувал се Стефан.* Сл. Трънски, Н, 262. *Уж на добичето го казваш, а за немеца се отнася. Демек, на тебе думам дъще, сещай се снахо.* М. Марчевски, МП, 143. (РБЕ/РВЕ 1977-).

демек *частица, разг.* Сиреч, тоест, значи (GHS 2002).

Тя не изразява просто уточняване, а усъмняване, приписване на задкулисна откъм своето естество мотивация и под.:

- (13) Когато почна истерията със свинския грип, от нашето МЗ признаха, че щатските дипломати им подгрели жиците да питат взети ли са мерки. **Демек**, купихте ли „Тамифлу“. (Д-р Тони Филипов, „Из делниците на един луд“, Фрогноуз, www.frognews.bg, 06.11.2019).

Тук **демек** се въвежда, за да бъде формулиран същинският мотив за отправеното питане. Думата значи „с други думи, т.е.“ при експлициране на нелицеприятни мотиви и съображения. В този и в други случаи **демек** изпълнява по съвместителство и функцията на дискурсивен съюз, с който се въвежда самостоятелно в (13) или несамостоятелно в (14) пояснение при общуване:

- (14) Щатските дипломати им подгрели жиците да питат взети ли са мерки, **демек** купили ли са „Тамифлу“?

Налице е цял арсенал от такива дискурсивни думи за поставяне под въпрос, усъмняване и/или умозаключение при маркиране на диалоговата логика на всекидневното общуване:

санким *частица, нар.* За подчертаване – впрочем, всъщност, именно. *Аз му рекох, санким щях да му река, ама не смеях.* Вазов (РБЕ/РВЕ 1977-)

санким *частица, прост.* Впрочем, така да се каже, сякаш. *Ще изкласи, санким, ще мине в първи клас.* Ваз. (БТР/ВТР 1994)

санким *частица, разг.* 1. В края на краищата; и така. *Санким всичко стана на нейната.* 2. Нима, какво от това, **чунким**, да не би да. *Санким не съм ли заслужила тези похвали!* (Буров/Вигор 2000)

санким, санки *разг.* 1. Впрочем, всъщност. 2. Следователно, тоест. 3. Сякаш, **чунким.** (Милев/Milev 2007)

санким *частица, разг.* 1. За подчертаване – впрочем, всъщност. 2. За посочване на заключение – сиреч, значи, следователно. 3. За нереално сравнение – като че ли, сякаш, **чунким.** (GHS 2002)

Алеко Константинов добре е схванал и препредал аурата, която употребите на тази и подобни думи излъчват:

- (15) [...] един от служителите на театъра го хванал с два пръста за ръкава и му прави с глава съвсем недвусмислени знакове да поизлезе вън; бай Ганьо се облешил насреща му и му отговаря също със знакове – „**санким**, кого ще уплашиш?" Този именно **бабайтски** момент изтръгва истерическия смях у едно момиченце, което седеше зад нас, и този смях зарази целия театър. Картина! (Константинов/Konstantinov 2004: 17)

Поредицата от примери неменливи думи с подобен характер продължава с хибриди между частици, съюзи и наречия:

чунки *частица, разг.* Като че ли, нима. *Ех, попе, и ти чунки не ходиш по кръчмите.* Ст. Л. Костов. (Илчев/Ichev 1974)

чунки *частица, перс. разг.* Чунким. (РБЕ/RBE 1977-)

чунким *част. перс. разг.* 1. Нима, като че ли; мигар. *Хайде де, уж не знаеш! Чунким снощи не ви гледах как бяхте седнали двамата на файтона и са приказвахте.* Йовков. 2. *като съюз, диал.* Понеже, защото. *В хотела му, дето той си ходи, пак попитах за него, чунким единият ми мющерия се отрече, та остана празно място в колата.* Вазов. (РБЕ/RBE 1977-)

чунки[м] *нареч. прост.* За израз, означаване на предположение, привидност или съмнение. *Чунким го знам къде е.* (БТР/BTR 1994)

чунким *частица, разг.* Нима, мигар, като че ли. *Чунким не знаеш къде живея!* (Буров/Burov 2000)

чунки(м) *разг.* Като че ли, сякаш. (Милев/Milev 2007)

чунки(м) 1. *нареч. разг.* Като че ли, нима. 2. *съюз, диал.* Понеже, защото. (GHS 2002)

Сякаш, мигар и *нима* – най-често посочваните синоними според своето значение на **чунки(м)** – се разпознават в българските речници като частици или наречия. За разлика от тях обаче турцизмът включва в своето съдържание аспект на усъмняване в привидност, каквото няма при неговите български съответствия.

7. Заключение: Място и функции на лексикалните заемки за координирано развитие на граматичните системи на балканските езици при контактите с османски турски

Според установила се още от времето на Франц Миклошич (Miklosich 1884) традиция се смята, че същественото влияние на турски спрямо български (и другите балкански езици) е по линията на лексикалните заемки, докато по отношение на граматиката могат да се констатират само няколко откъслечни образци. Както обаче видяхме, думи, възприети от османски турски като неизменяеми – прилагателни, наречия, частици, съюзи и междуметия – са проникнали в езика ни през столетията на непосредствени устни контакти на наложено дву- и многоезичие. Сумарният резултат от тяхното въздействие е не само впечатляващ откъм своето лексикално запълване, но и засяга по неподражаем начин функционирането на граматичната система на българския език и другите балкански езици.³ Той се свежда до разгръщане на аналитизъм. Според Линдстет проявата на това явление в диахроничен план на балканска основа се дължи на въздействието на три фактора: (а) междуезиковото заемане увеличава аналитизма; (б) конвергенцията между типологично различни структури допринася в същата посока; (в) принос имат и комуникативните практики на носителите на даден език както като роден, така и като чужд (Lindstedt 2018: 70). Авторът обаче не взема под внимание влиянието, което говоримият турски е оказал в тази посока (освен що се отнася до евиденциалността, срв. Lindstedt 2018: 78), каквато е предлаганата тук теза.⁴

Според направените констатации предлагам следната обобщена хипотеза за характера на влиянието на османските турски заемки в българския език върху посоката на развитие на неговата граматична система в диахронен план (същото се отнася в една или друга степен и до други балкански езици, които са били под влиянието на турски). Налице са три произтичащи една от друга възможности за влияние на „неменливите думи и възклици“ от турски върху граматичната система на българския език:

- чрез разгръщане на специфична полифункционална многозначност според граматичен клас – една и съща дума може да служи като прилагателно, съществително, наречие, частица, междуметие и/или съюз;
- чрез граматикализация (превръщане в служебни) на значещи заети думи в рамките на изреченската структура – от неизменяеми прилагателни и наречия към частици и съюзи;
- чрез извеждане на заемки извън структурата на изречението на комуникативно-експресивна основа на базата на превръщане на съществителни, прилагателни, наречия, частици и техни съчетания в обръщения, експресивни частици и междуметия.

Наличието на тези възможности по ясен начин проличава при езикови контакти на езици с различен типологичен строй – флективни/синтетични спрямо аглутинативни езици на Балканите, което съществено допринася за развитието на първите в посока към аналитизъм в рамките на езиков съюз.⁵

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Всички турцизми в статията са маркирани с получер шрифт.

² В цитираната статия се твърди още, че г-ца Конач била голяма почитателка на фолкзвездата Азис и знаела наизуст всички негови песни.

³ Приведеният тук анализ е само на базата на български езиков материал, тъй като въпросът с мястото на неменливите думи и възклици е слабо разработен и за подходящо описание и адекватно тълкуване на материал от други балкански езици би се изисквало знание на съответния език на равнището на роден.

⁴ По-голямата част от тази статия стъпва на езиков материал за диахронното развитие на „македонския език“ в балкански контекст, което се основава на недо-разумения относно характера и съотношенията между национална и езикова идентичност в исторически план. Линдстет стига дотам, че когато цитира свидетелство на Густав Вайганд от 1895 г., че езикът, който се говори в географската област Македония, е български, той го поправя, че така той наричал македонския (Lindstedt 2018: 80).

⁵ Следва да се отбележи, че аглутинативните и синтетичните езици се противопоставят едни на други по линия на прозрачността на вътрешната форма на лексикалния си състав при словообразуване и словоизменение, тъй като заемат двата противоположни полюса в това отношение (вж. Trudgill 2011: 92–93). Несъвместимостта на тази основа най-вероятно играе роля при определяне на възможностите за взаимно въздействие при езикови контакти. Най-добри шансове за заемане на думи при това положение имат тези, които се възприемат като неизменяеми, тъй като при тях не е необходимо никакво или минимално приспособяване от гледна точка на граматична съотносимост.

ЛИТЕРАТУРА

- Асенова 2002: *Асенова, П.* Балканско езикознание. Основни проблеми на Балканския езиков съюз. 2. изд. София, Фабер.
- БЕР 1971-: *Георгиев, Вл. и др.* (отг. ред.). Български етимологичен речник. София, Издателство на БАН.
- БТР 1994: *Андрейчин, Л. и др.* Български тълковен речник. 4. изд. София, Наука и изкуство.
- Буров 2000: *Буров, Ст. и др.* (съст.). Тълковен речник на българския език. Велико Търново, Gaberoff.
- Герджиков 1983: *Герджиков, Г.* Тенденцията към аналитизъм – определение, метод на измерване, причини, следствия. – *Съпоставително езикознание*, № 5, с. 46–55.
- Геров 1975: *Геров, Н.* Речник на българския език. Фототипно издание. Т. I–VI. София, Български писател.

- Дуриданов 1956: *Дуриданов, Ив.* Към проблема за развоја на българскиот јазик од синтетизам кон аналитизам. – В: *Годишник на Софийскиот универзитет, Филологически факултет. Т. 51*, Софија, с. 87–273.
- Иванчев 1983: *Иванчев, Св.* Прилагателното име во българскиот јазик под режим на аналитизам. – *Български јазик*, № 4, с. 301–304.
- Илчев 1974: *Илчев, Ст.* Речник на редки, остарели и диалектни зборови во литературата ни од XIX и XX век. Софија, Издавателство на БАН.
- Константинов 2004: *Константинов, Ал.* Бај Ганьо. Невероятни раскази за еден современиот Бугарин. Софија, Дамян Јаков.
- Кръстева 2003: *Кръстева, В.* Тълковен речник на турцизмите во българскиот јазик. Софија, Скорпио.
- Милев 2000: *Милев, Ал. и др.* Речник на чуждите зборови во българскиот јазик. 5. изд. Софија, Наука и изкуство.
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфологија. Софија, Универзитетско издавателство „Св. Климент Охридски“.
- РБЕ 1977-: Речник на българскиот јазик. Софија, Институт за български јазик. <<http://ibl.bas.bg/rbe/>>
- Стаменов 2011: *Стаменов, М.* Сјдбата на турцизмите во българскиот јазик и во българската култура. Софија, Изток–Запад.
- Цонев 1934: *Цонев, Б.* Историја на българскиот јазик. Т. II – III (Универзитетска библиотека № 134). Софија, Придворна печатница.
- Bentz 2018: *Bentz, Chr.* Adaptive Languages. Berlin and Boston, Mouton de Gruyter.
- Bentz et al. 2015: *Bentz, Chr. et al.* Adaptive communication: Languages with more non-native speakers tend to have fewer word forms. – PLOS ONE, DOI:10.1371/journal.pone.0128254 June 17, 2015.
- Bickerton 1976: *Bickerton, D.* Pidgin and Creole studies. – *Annual Reviews of Anthropology*, 5, pp. 169–193.
- Clahsen et al. 2010: *Clahsen, H. et al.* Morphological structure in native and non-native language processing. – *Language Learning*, 60, 1, pp. 21–43.
- Clahsen, Felser 2006: *Clahsen, H., C. Felser.* Continuity and shallow structures in language processing. – *Applied Psycholinguistics*, 27, pp. 107–126.
- Clahsen, Felser 2018: *Clahsen, H., C. Felser.* Some notes on the shallow structure hypothesis. – *Studies in Second Language Acquisition*, 40, 3, pp. 693–706.
- Friedman 2003: *Friedman, V.* Turkish in Macedonia and Beyond: Studies in contact, typology and other phenomena in the Balkans and the Caucasus. Wiesbaden, Verlag Otto Harrassowitz.
- Friedman, Joseph 2017: *Friedman, V., B. Joseph.* Reassessing sprachbunds: A view from the Balkans. – In: *The Cambridge Handbook of Areal Linguistics*. Ed. by R. Hickey. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 55–87.
- GHS 2002: *Grannes, A., K. R. Hauge, H. Süleymanoğlu.* A Dictionary of Turkisms in Bulgarian. Oslo, Novus Press.
- Göksel, Kerslake 2005: *Göksel, A., C. Kerslake.* Turkish. A Comprehensive Grammar. London, Routledge.

- Grannes 1996: *Grannes, A.* Turkish influence on Bulgarian. – In: Grannes, A. Turco-Bulgaria. Articles in English and French concerning Turkish influence on Bulgarian (*Turcologica* 30). Wiesbaden, Verlag Otto Harrassowitz, pp. 1–30.
- Heine, Claudi, Hünnemeyer 1991: *Heine, B., U. Claudi, F. Hünnemeyer.* Grammaticalization: A conceptual framework. Chicago, The University of Chicago Press.
- Kornfilt 1997: *Kornfilt, J.* Turkish. London and New York, Routledge.
- Lindstedt 2018: *Lindstedt, J.* Diachronic regularities explaining the tendency towards explicit analytic marking in Balkan syntax. – In: *Balkan Syntax and (Universal) Principles of Grammar*. Ed. by I. Krapova, B. Joseph. Berlin: Walter de Gruyter, pp. 70–84.
- Miklosich 1884. *Miklosich, Fr.* Die Türkischen Elemente in dem Südost- und Osteuropäischen Sprachen (Griechisch, Albanisch, Rumunisch, Bulgarisch, Serbisch, Kleinrussisch, Grossrussisch, Polnisch). Wien, Karl Gerold's Sohn.
- Stachowski 2007: *Stachowski, M.* Gramatyka języka tureckiego w zarysie. Kraków, Księgarnia akademicka.
- Tomić 2003: *Tomić, O. M.* The Balkan sprachbund properties. – In: *Topics in Balkan Syntax and Semantics*. Ed. by O. M. Tomić. Amsterdam, John Benjamins, pp. 1–58.
- Tomić 2006: *Tomic, O. M.* Balkan Sprachbund Morpho-Syntactic Features. Berlin, Springer Verlag.
- Trudgill 2011: *Trudgill, P.* Sociolinguistic Typology: Social determinants of linguistic complexity. Oxford, Oxford University Press.
- Weinreich 1963: *Weinreich, U.* Languages in Contact: Findings and problems. The Hague: Mouton.

REFEREENCES

- Asenova 2002: *Asenova, P.* Osnovni problemi na Balkanskiya ezikov sayuz. 2. izd. Sofia, Faber.
- Bentz 2018: *Bentz, Chr.* Adaptive Languages. Berlin and Boston, Mouton de Gruyter.
- Bentz et al. 2015: *Bentz, Chr. et al.* Adaptive communication: Languages with more non-native speakers tend to have fewer word forms. – PLOS ONE, DOI:10.1371/journal.pone.0128254 June 17, 2015.
- BER 1971–: *Georgiev, Vl. et al.* Bulgarian Etymological Dictionary. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Bickerton 1976: *Bickerton, D.* Pidgin and Creole studies. – *Annual Reviews of Anthropology*, 5, pp. 169–193.
- BTR 1994: *Andreychin, L. et al.* Balgarski talkoven rechnik. 4. izd. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Burov 2000: *Burov, St. et al.* Talkoven rechnik na balgarskiya ezik. Veliko Tarnovo, Gaberoff.
- Clahsen et al. 2010: *Clahsen, H. et al.* Morphological structure in native and nonnative language processing. – *Language Learning*, 60, 1, pp. 21–43.
- Clahsen, Felser 2006: *Clahsen, H., C. Felser.* Continuity and shallow structures in language processing. – *Applied Psycholinguistics*, 27, pp. 107–126.

- Clahsen, Felser 2018: *Clahsen, H., C. Felser*. Some notes on the shallow structure hypothesis. – *Studies in Second Language Acquisition*, 40, 3, pp. 693–706.
- Duridanov 1956: *Duridanov, Iv.* Kam problema za razvoja na balgarskiya ezik ot sintetizam kam analitizam. – In: *Godishnik na Sofiyskiya universitet, Filologicheski fakultet*. T. 51, Sofia, s. 87–273.
- Friedman 2003: *Friedman, V.* Turkish in Macedonia and Beyond: Studies in contact, typology and other phenomena in the Balkans and the Caucasus. Wiesbaden, Verlag Otto Harrassowitz.
- Friedman, Joseph 2017: *Friedman, V., B. Joseph*. Reassessing sprachbunds: A view from the Balkans. – In: *The Cambridge Handbook of Areal Linguistics*. Ed. by R. Hickey. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 55–87.
- Gerdzhikov 1983: *Gerdzhikov, G.* Tendentsiyata kam analitizam – opredelenie, metod na izmervane, prichini, sledstviya. – *Sapostavitelno ezikoznanie*, № 5, s. 46–55.
- Gerov 1975: *Gerov, N.* Rechnik na balgarskiya ezik. Fototipno izdanie. T. I–VI. Sofia, Balgarski pisatel.
- GHS 2002: *Grannes, A., K. R. Hauge, H. Süleymanoğlu*. A Dictionary of Turkisms in Bulgarian. Oslo, Novus Press.
- Göksel, Kerslake 2005: *Göksel, A., C. Kerslake*. Turkish. A Comprehensive Grammar. London, Routledge.
- Grannes 1996: *Grannes, A.* Turkish influence on Bulgarian. – In: Grannes, A. *Turco-Bulgaria*. Articles in English and French concerning Turkish influence on Bulgarian (*Turcologica* 30). Wiesbaden, Verlag Otto Harrassowitz, 1–30.
- Heine, Claudi, Hünnemeyer 1991: *Heine, B., U. Claudi, F. Hünnemeyer*. Grammaticalization: A conceptual framework. Chicago, The University of Chicago Press.
- Ilchev 1974: *Ilchev, St.* Rechnik na redki, ostareli i dialektni dumi v literaturata ni ot XIX i XX vek. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Ivanchev 1983: *Ivanchev, Sv.* Prilagatelnoto ime v balgarskiya ezik pod rezhim na analitizam. – *Balgarski ezik*, № 4, s. 301–304.
- Konstantinov 2004: *Konstantinov, A.* Bay Ganyo. Neveroyatni razkazi za edin savremen balgarin. Sofia, Damyan Yakov.
- Kornfilt 1997: *Kornfilt, J.* Turkish. London and New York, Routledge.
- Krasteva 2003: *Krasteva, V.* Talkoven rechnik na turtsizimite v balgarskiya ezik. Sofia, Skorpio.
- Lindstedt 2018: *Lindstedt, J.* Diachronic regularities explaining the tendency towards explicit analytic marking in Balkan syntax. – In: *Balkan Syntax and (Universal) Principles of Grammar*. Ed. by I. Krapova, B. Joseph. Berlin: Walter de Gruyter, pp. 70–84.
- Miklosich 1884. *Miklosich, Fr.* Die Türkischen Elemente in dem Südost- und Ost-europäischen Sprachen (Griechisch, Albanisch, Rumunisch, Bulgarisch, Serbisch, Kleinrussisch, Grossrussisch, Polnisch). Wien, Karl Gerold's Sohn.
- Milev 2000: *Milev, Al. et al.* Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskiya ezik. 5. izd. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Nitsolova 2008: *Nitsolova, R.* Balgarska gramatika. Morfologiya. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ochridski”.

- RBE 1977–: Rechnik na balgarskiya ezik. Sofia, Institut za balgarski ezik. <<http://ibl.bas.bg/rbe/>>
- Stachowski 2007: *Stachowski, M.* Gramatyka języka tureckiego w zarysie. Kraków, Księgarnia akademicka.
- Stamenov 2011: *Stamenov, M.* Sadbata na turtsizmite v balgarskiya ezik i v balgarskata kultura. Sofia, Iztok–Zapad.
- Tomić 2003: *Tomić, O. M.* The Balkan sprachbund properties. – In: *Topics in Balkan Syntax and Semantics*. Ed. by O. M. Tomić. Amsterdam, John Benjamins, pp. 1–58.
- Tomić 2006: *Tomic, O. M.* Balkan Sprachbund Morpho-Syntactic Features. Berlin, Springer Verlag.
- Trudgill 2011: *Trudgill, P.* Sociolinguistic Typology: Social determinants of linguistic complexity. Oxford, Oxford University Press.
- Tsonev 1934: *Tsonev, B.* Istoriya na balgarskiy ezik. T. II–III. (Universitetska biblioteka № 134). Sofia, Pridvorna pechatnitsa.
- Weinreich 1963: *Weinreich, U.* Languages in Contact: Findings and problems. The Hague: Mouton.

✉ Проф. д.ф.н. Максим Стаменов
Секция за общо и съпоставително езикознание
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ Prof. Maxim Stamenov, DSc
Department of General and Contrastive Linguistics
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria